

Рецензія

«Концепції Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру»,
підготовленої колективом авторів під головуванням Г.В.°Боряка (Київ, 2018)

В основу запропонованої концепції Меморіального музею жертв Бабиного Яру покладено ширший контекст, ніж це було до недавнього часу, а саме – меморіалізація трагічних і драматичних сторінок всієї модерної історії України, історії бездержавної й колоніальної, але також історії боротьби проти поневолення, за гідність людини, народу. На нашу думку, це цілком обґрунтований і востребований підхід до увіковічнення пам'яті всіх безневинно загиблих і постраждалих на території України від імперських і тоталітарних режимів у новітній час людей. Немає сумніву в тому, що виокремлення в такому комплексі тільки жертв Голокосту збіднює гуманістичну наповненість посткомуністичної суспільної пам'яті в сучасній і майбутній Українській Державі. Ширший підхід до створення меморіального майданчику не применшує, а навпаки, підносить сам факт винищення євреїв до глобального масштабу і, водночас, поєднує (а не відокремлює) єврейські жертви з постраждалими різних народів і національностей.

Автори концепції мають рацію, коли репрезентують різні версії підходу до визначення меморіального простору Бабиного Яру, які відбивають різні шари суспільної пам'яті – від кладовищ з історичними спорудами до зони Куренівської катастрофи 13 березня 1961 р. Історичний підхід окреслення простору із продовженням ретроспективи, яка заторкує й нові часи, треба всіляко підтримати. Хоча назва цього простору – «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь» - якимось «не промовляє» до цього рецензента, не дуже обізнаного з локальною історією Києва.

Треба погодитись з авторами концепції, що «впорядкування» меморіального простору в рамках комплексу «Бабин Яр» є вкрай необхідним як з погляду формування історичної пам'яті і виховання ціннісних орієнтирів сучасних і майбутніх поколінь українців, так і у зв'язку з поширенням і прискоренням комерціалізації будь-яких неосвоєних місць у великих містах і, насамперед, у столиці.

Меморіальний музей пам'яті жертв Бабиного Яру розглядається у Концепції як частина майбутнього єдиного меморіального комплексу, що включатиме також меморіальний парк «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь», котрий має стати природним подовженням експозиції Музею (експозиція просто неба), і окремий Національний музей історії Голокосту, що має інтегрувати Бабин Яр до загальноєвропейської трагедії нацистського геноциду єврейського народу з акцентованою увагою до подій в українських землях. Повністю підтримує авторів Концепції в тому, що будь-які меморіальні проекти мають відбивати насамперед **українську візію історії та українську історичну пам'ять**.

У підрозділі про «місію Музею» визначено орієнтацію Концепції на загальнолюдські цінності. Думається, що автори дещо «перегнули» палку, коли зауважують про нібито такі цінності, «що мають набагато давніше походження й пов'язані з усіма світовими релігіями, традиціями та культурами» (с. 11). Власне загальнолюдські цінності і є тими, що вироблені на основі давніх

культурних здобутків людства. Тому я би не протиставляв «загальнолюдські цінності» якимсь традиціям і релігіям.

Підрозділ «Цільові аудиторії Музею» розкриває бачення авторами Концепції інструментарію роботи з цільовою аудиторією. Тут вміщено загальновідомі музейні вимоги і засади. Не зовсім зрозуміло, однак, чому виокремлено (що правильно!) іноземних туристів та офіційні (напевно, теж іноземні) делегації, до яких треба «доносити науково вивірене, позбавлене ідеологічного навантаження знання про складну і значною мірою унікальну історію України ХХ – початку ХХІ ст., демонструвати прагнення до порозуміння й відкритої співпраці між народами та державами» (с.12). Взагалі необхідно до всіх категорій відвідувачів доносити передусім науково вивірені знання, а безідеологічних знань і презентацій не існує в природі (як не існує особистості без ставлення до світу). Тому важливо наголосити на наукових засадах роботи з молоддю чи іншими категоріями відвідувачів, пропаганді (для всіх категорій) саме української візії історичних подій. В цьому немає нічого поганого чи забороненого.

Підрозділи «завдання Музею» та «Функціональна структура Музею» прописані дуже добре і не викликають зауважень. Особливо правильно наголошено на завдання експозиції Музею формувати образ «інклюзивної історії України та української багатоетнічної політичної нації, інтеграції історії українців й інших народів України».

Важливе значення має підрозділ «Філософія експозиції», в якому виписано ідеологічні засади функціонування Музею. Слушно наголошено на комплексності і багат шаровості експозиції, яка повинна відображати кілька концентричних кіл-шарів історії: масовий розстріл євреїв Києва 29–30 вересня 1941 р.; нацистський терор проти різних груп населення впродовж окупації 1941–1943 рр.; боротьбу за пам'ять під час радянського періоду; загальну історію Києва та меморіального простору від кінця ХVІІІ і до початку ХХІ ст. Я би вважав за потрібне не вказувати у одному з пунктів про «націоналістичний рух Опору», а підкреслити «національний рух Опору», складовою частиною якого була діяльність українських націоналістів. У літературі і суспільній свідомості часто (якщо не переважно!) націоналістичний рух протиставляється українському національному рухові, що з методологічної точки зору є дуже хибним. Націоналістичний рух (чи радикальне крило) був частиною національно-визвольного руху українського народу за самостійну державність. Це потрібно постійно підкреслювати, щоб подолати сильно вкорінені радянські стереотипи ставлення до ОУН (різних відламів) та УПА.

Можна погодитись з пропозицією провідного девізу постійної експозиції Музею авторства рабі Моше бен Маймона: «Хто вбиває людину, руйнує цілий світ. Хто рятує людину, рятує цілий світ». Проте, вважав би за доцільне знайти не менш гуманістичний вислів в українських мислителів, наприклад Т.Шевченка, І.Франка. Це не зашкодило б ні експозиції, ні відвідувачам, але акцентувало увагу на українському вимірі трагедії.

Підрозділ «Загальна структура експозиції» подає загальні відомості про експозицію в умовах обмеженості експозиційних площ. Автори мають рацію,

коли йдеться про небезпеку створення під виглядом музею Бабин Яр нового Музею історії Києва. Тому вони пропонують створювати, фактично, не загальнохронологічну предметну експозицію, а концептуальну тематичну виставку. Цілісності їй надаватиме не подієва, а символічна єдність історії Бабиного Яру. Вони ставлять і вирішують (як видається вдало) робити наголос на емоційному впливі на відвідувача. Підпорядкована цій меті структура експозиції (по поверхах) видається цілком прийнятною. Головне – наскільки ця емоційність буде втілена у мистецько-дизайнерському плані.

Складною і неоднозначною є проблема вибору історичного наративу – рухатися історією простору чи історією символу? Автори вважають що історія Бабиного Яру як фізичного простору має бути підпорядкована символічній історії і тому починати розповідь логічно від княжої доби – історії незалежної середньовічної давньоукраїнської держави. З цим можна погодитись за умови все ж таки розгляду символів в історичному просторі, тобто з акцентом на «локусі кризь віки» – або історії місця в різних епохах. Інакше експозиція може перетворитися на звичайну експозицію історичного або краєзнавчого музею.

З наведеними у підрозділі «Розгорнута тематична структура та наповнення експозиції» пропозиціями можна в цілому погодитись. Вони показують деталізацію елементів експозиції за темами. Дуже добрим елементом Концепції є запровадження в кожному описі пункту «Проблеми», який засвідчує потребу проведення обов'язкового додаткового дослідження або прискіпливішого ставлення до вже нагромадженої інформації, особливо коли йдеться про стереотипні конфліктні питання (наприклад, єврейських погромів, приписуваних Петлюрі тощо). Важливо також знайти міру співвідношення представлення загальноісторичного матеріалу і локально-тематичного. У Концепції, що зрозуміло, загальноісторичний матеріал переважає локально-символічний і конкретно-подієвий. Над цим питання треба бути працювати спільно історикам, музейникам і дизайнерам.

З другого боку, у тематичній структурі досить докладно розписано історичні аспекти подій, зокрема часу Другої світової війни. Проте, ці події в Києві представлені, на наш погляд, надто докладно, що робить експозицію фактично «історією Другої світової війни в Києві». Можливо, в експозиції це питання буде врегульовано, але в Концепції події війни переобтяжені матеріалом (наприклад, такі підрозділи як 11. Поразка Червоної армії під Києвом, вступ німецьких військ до міста, 12. Мінування, диверсії та вибухи на Хрещатику й в інших місцях Києва, підлив Успенського собору Києво-Печерської лаври, 14. Нацистська каральна система, 15. Нацистська пропаганда, 17. Вивезення працівників до Німеччини – всі вони могли б бути об'єднані в одному тематичному підрозділі – «Німецька окупаційна адміністрація» або «Німецька окупаційна політика в Києві» або щось подібне). Думається, що деталі гітлерівської ідеології і політики не повинні бути представлені так докладно, важливо «не передати куті меду» в цьому питанні.

Так само вважаю зайвим приділяти особливу увагу «протидіям» увічненню пам'яті загиблим в окремому розділі (44. «Протистояння пам'яті» в Бабиному Яру. Мозаїка пам'ятників), достатньо було би згадки в одному з інших

тематичних розділів. І загалом три останні тематичні розділи варто об'єднати в одному (згадуваний 44-й, а також 42. Забудова Бабиного Яру часів незалежності України і 43. Церемонії вшанування жертв Бабиного Яру).

Загалом, ознайомлення з Концепцією Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру засвідчує фаховість підготовленого проектного матеріалу, обізнаність її авторів як з фактографією, так і з інформацією громадського обговорення різних проектів. Це дає підстави вважати, що автори врахували розмаїття думок, висловлених у суспільстві (не тільки українському) щодо характеру і форми увіковічнення пам'яті жертв згадуваного місця у місті Києві. Імпонує ширший гуманістичний підхід, запропонований у Концепції, який пов'язує жертви різних часів і народів з місцем масового винищення євреїв і з орієнтацією на український вимір цієї трагедії^о/ трагедій.

Вважаю, що представлений проект переосмислення і перевлаштування пам'ятного місця Бабин Яр у Києві має значні перспективи, хоча й вимагає певних капіталовкладень з метою створення сучасного, а головне добре обладнаного меморіального комплексу з центром у Музеї пам'яті жертв Бабиного Яру. Важливо, щоб цей комплекс здобув всесвітній розголос і став об'єктом справжнього туристичного паломництва на взірць «Яд Вашем» у Ізраїлі, Аушвіц-Біркенау в Польщі чи Меморіалу жертвам теракту 11 вересня у США. Очевидно, такий меморіальний комплекс може стати не тільки інструментом формування гуманістичної свідомості представників України та інших народів і держав, а й серйозним важелем піднесення авторитету України на світовій арені.

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Л.О.°Зашкільняк

27.11.2018 р.